



İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2018, 7 (4): 2569/2590

**Cumhuriyet Döneminde Tutak İlçesinin İdari Yapısı
ve Nüfusu (1923-1970)**

Administrative Structure and Population of Tutak District in
Republic Period (1923-1970)

Harun AYDIN

Araştırma Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü,
R.A., A. İbrahim Cecen Univ., Faculty of Arts and Sciences, Department of History
Orcid Id: /0000-0002-7857-0367
haaydin@agri.edu.tr

Meryem AYDIN,

Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakın
Çağ-Bilim Dalı
PhD student, Ataturk University Türkiyat Research Institute Near Era - Science
Orcid Id: 0000-0001-9337-6557

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 12.07.2018
Kabul Tarihi / Accepted : 07.11.2018
Yayın Tarihi / Published : 26.11.2018
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December
Cilt / Volume: 7 Sayı – Issue: 4 Sayfa / Pages: 2569-2590

Atıf/Cite as: AYDIN, H , AYDIN, M . (2018). Cumhuriyet Döneminde Tutak İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-1970). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (4), 2569-2590. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/39481/442985>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Cumhuriyet Döneminde Tutak İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-1970)

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Murat - Van Bölümü sınırları içinde yer alan Tutak tarihsel olarak önemli bir geçmişe sahiptir. Tarihine bakıldığında birçok millete ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Örneğin Hurriler, Urartular, Azzi-Hayaşalar, Kimmerler, Sakalar, Ermeniler, Bizanslılar ve Emeviler, bunlardan birkaçıdır. Tutak ilçesi hem idari yapı hem de nüfus yapısı olarak çeşitli değişimler olduğu görülmektedir. Tutak, tarihsel olarak büyük öneme sahip olmasına rağmen nüfus artışı hızı düşük olup Cumhuriyet döneminde idari yapısında çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. İdari düzenlemelere bağlı olarak Tutak'ın nahiye ve köylerinde birtakım önemli düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. İdari alanda yapılan değişiklikler ve düzenlemeler nüfusun tarihsel gelişimi ve dağılışı üzerinde etkisini göstermiştir. Bu eser ortaya konulurken, başta Cumhuriyet Arşivi kayıtları, Resmî Gazete , TÜİK verileri ve araştırma ve inceleme eserler olmak üzere dönemin kaynaklarından faydalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belediye, İdari, İlçe, Nüfus, Tutak.

Administrative Structure and Population of Tutak District in Republic Period (1923-1970)

Abstract

Within the borders of Upper Murat-Van region in Eastern Anatolia, Tutak has a significant historical past. It has hosted several ethnic groups throughout history. For example, Hurrians, Urartu, Azzi-Hayasans, Cimmerians, The Sakas, Armenians, Byzantines and Umayyads are some of them. Both demographically and administratively, Tutak district displays various changes. Even though Tutak has historical significance, it had a slow population increase rate and it has gone significant administrative changes during the Republic period. Depending on the administrative arrangements, some important arrangements have been made in the towns and villages of Tutak. The changes and regulations made in the field of administration had significant impacts on the historical growth and distribution of the population. While putting forth this work, along with especially the Republican Archive Records, Official Journal and Turkish Statistical Institute Records, data and by research and investigation works the works of the period were also utilized.

Keywords: Administrative, District, Municipality, Population Tutak.



Giriş

Ağrı merkeze bağlı Tutak ilçesi, yerleşme yeri / coğrafi konumu itibariyle önemli bir görünüme sahiptir. Tutak Yukarı Murat–Van Bölümünde yer almaktadır (Kaya, 2003: 211). İlçenin; doğusunda Hamur, batısında Erzurum Karayazı kuzeyinde Eleşkirt ve güneyinde ise Patnos ilçeleri ile çevrilidir. Tutak ilçesinin yüzölçümü 1562 km² olup Ağrı il topraklarının % 13,74'ünü oluşturmaktadır. Ağrı merkeze Tutak ilçesinin uzaklığı 40 Km'dir (Tutak, 2013: 17).

Tutak kuruluşundan günümüze kadar birçok devreler geçirmiş olup tarihi bakımdan oldukça zengin bir ilçedir. Tarihine bakıldığında birçok kavme ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Örneğin Hurriler, Urartular, Azzi-Hayaşalar, Kimmerler, Sakalar, Erminiler, Bizanslılar ve Emeviler, bunlardan birkaçıdır (Kayserili, 2016: 23-27). Malazgirt Meydan Savaşından sonra bölgeye bir müddet Celalettin Harzemşah akabinde ise Moğollar hâkim olmuşlardır. Bölge topraklarına Moğol egemenliğinin ardından sırayla İlhanlılar, Celayıroğulları, (1345) Timur İmparatorluğu ve Karakoyunlular gibi dönemin önemli güçleri de egemen olmuştur. Egemenlik mücadelesi bunlarla sınırlı kalmamıştır (Eser, 2014:186-187). Safevi devletinin hâkimiyetinden sonra 1514 yılında Osmanlı–İran Savaşı'ndan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir (İl İl Türkiye Ansiklopedisi, "Ağrı" Maddesi, 2014:112).

Osmanlı Devleti 1578 yılında Bayezid bölgesini fethedince burayı tahrire tabi tutup Van eyaletine bağlamıştır. Bu dönem nahiye olan Tutak da Van'ın Şelve Sancağı'na bağlanmıştır, ayrıca sancakta Tutak dışında Hamur ve Karakilise nahiyeleri de bulunmaktadır XVI. yüzyılın sonunda Yezidiler* Tutak kazasında yoğun olarak yerleşmişlerdir. Bu yapı içerisinde Ayıntap Kazası; Tutak ve Hamur köylerinden meydana gelmiştir. Gül, 2011: 158-161). XVIII. yüzyılın sonlarına kadar yapı bu şekilde devam etmiş ise de Bayezid bazen mutasarrıflık, sancak, liva ve bazen de kaza konumuna dönüştürülmüştür. Bunun nedeni nüfus değişimleri, idari düzenlemeler ya da bu süreçteki siyasi yaklaşımlara dayandırılabilir (Özçelik ve Tunç, 2018:464-465).

Osmanlı Arşiv Belgelerine göre Şelve Sancağı 1740 yılında Erzurum eyaletine bağlı bir sancaktır. Mezkur eyalet Dülbentli, Kumluca, Şoşek, Karkin ve Yunus nahiyelerinden müteşekkildir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA Fon No: AE. SAMD III Dosya:13, Gömlek:188, H.29.12.1140; BOA. TKG, KK. TTd Yeni No:233, 337/265 (Eski no). Aynı Şekilde Osmanlı Arşiv Belgelerine göre 1780 yılında Şelve Sancağı'nın Mutasarrıfı İbrahim Beydir (BOA, Fon No: AESMST. III. Dosya No:188, Gömlek no:23084, Tarih:

* Yezid: Türkiye, İran ve Irak görülen inanç sistemine mensup kişilere verilen isimdir.Yezidiler kendilerini etnik bakımdan Kürt olarak kabul etmektedirler.Adı geçen topluluk Melek Tavus'a inandıkları için küçük düşürülmek amacıyla " abetedü'l İblis" şeklinde nitelendirilmişlerdir.Yapılan araştırmalara göre Yezidiler İslam'dan kopan bir topluluktur. (İslam Ansiklopedisi ,1981:525-527).



H.29.12.1183).Günümüzde Tutak olarak bilinen ilçe yukarıda özellikleri belirtilen sancağa bağlı bir yerleşim birimidir.

1800'lerde Ağrı, Şarbulak adıyla anılan 15 evden oluşan bir köy olup Hamur Bucağına bağlı bir yerleşim yeri olup 1834 tarihinde bucak olmuştur. İlk olarak Diyadin'e akabinde ise Tutak'a bağlanmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1981:354). 1828 ve 1855 yıllarında Ağrı ve çevresi Rus işgaline maruz kalmıştır (Kaya, 2001: 225). Mezkur ilçe 1865 tarihinde kaza olmuştur (Sezen, 2006: 29). Tutak, 1868 tarihinde Bayezid Sancağına bağlı bir Kaza konumundadır. 1874'te Erzurum vilayeti idari olarak yeniden bölünmüştür. Bu kez Bayezid Sancağı dört kazaya indirilip kazalardan biri de Antap (Tutak) olmuştur (Yurt Ansiklopedisi,1981: 374).

1875 yılında Bayezid sancağının, Tutak kazasında yaşayan halkın hepsi Müslüman'dır (Demirbaş, 2009: 319). Her ne kadar Mehmet Demirbaş eserinde Tutak kazasında hiç gayrimüslim bulunmadığını iddaa ediyor ise de; Osmanlı Nüfusu adlı eserin yazarı Kemal Karpat'a göre 1881/82-93 yılları arasında kaza dahilinde 105 kadın ve 108 erkek olmak üzere 213 Ermeni yaşamıştır. (Karpat, 2010: 262) Bu da Tutak nüfusu hakkında bazı bilgilerin tartışmalı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

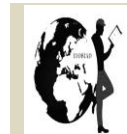
1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarında Rusların işgaline uğrayan bölge 1878 Ayastefanos Anlaşmasıyla Osmanlının egemenliğinden çıkıp Rus hâkimiyeti altına girmiş, akabinde yapılan Berlin antlaşması ile yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır (Yurt Ansiklopedisi,1981: 362).

1877 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı Devleti Alay Komutanı olarak Hacı İsaoglu Miralay Abdulkadir Beyi Tutak'a atamış ve kendisine Kılıç Gediği yaylası ve İsa Abat köyünü iskan etmesi emrini vermiştir. Ahmet Şakir Paşa'nın başkanlığında yürütülen Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği yetkisi dahilinde 1895 -1899 arasında, 6 Nisan 1876 tarihli İdare-i Nevahi Nizamnamesi göre yapılan taksimat: Erzurum vilayetine bağlı Bayezid Sancağı, İntab* Kazası, Esmer ,Sikanlı ve Hayderanlı Nahiyeleri ile 132 köyden müteşekkildir (Karataş, 2011: 175-181).

Osmanlı salnamelerinde ilçenin ismi Antab (Entab, Ayıntab) olarak geçmektedir (Kaya, Karataş ve Özgül, 2014: 569). Antap ismi 1894 tarihinde Tutak olarak değiştirilmiştir (Yıldız, 1996: 23). Tutak, Osmanlı Devleti için önemli bir konuma sahipti. 1893 Nüfus sayımı verilerine göre Tutak, Erzurum eyaletine Bağlı Bayezit Sancağının Kazası durumundadır (Yurt Ansiklopedisi,1981: 356).1895 yılında Anadolu Müfettişi Ahmet Şakir Paşa, Karapapaklardan* oluşan Tutak kazası Hamidiye alayını teftiş etmiş ve

* Osmanlı Devletinde Tutak ismi çeşitli arşiv beldelerinde Antap, İntap ve Ayıntap olarak geçmektedir.

* Karapapaklar:Bazı tarihçiler tarafından Karpapaklar yerine Terekeme ismide kullanılmaktadır.Karapapak adının nereden geldiğiyle ilgili iki görüş vardır.İlki Hz. Ömer döneminde halife Şirvan 'a bir mektup yazmış ve halkı İslamiyete davet etmiştir.Bu mektup Kuzu derisine yazılı idi.Halifeden gelen mektubu öperek başlarına koymuşlardır.Bundan dolayı "Karapapak" adını almışlardır. İkinci görüş



yeniden Süvari alayını düzenlemiştir (Tozlu, 2006: 101). 1896 Nüfus Sayımı verilerine göre; Bayazıt ,Merkez, Antap, Karakilise ve Eleşkirt'ten müteşekkil bir sancaktır (Karataş, 2011: 114) 1914 yılında Sancağın ,Bayazıt, Diyadin, Karakilise, Eleşkirt ve Antab (Tutak)tan müteşekkil 5 adet kazası mevcuttur (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 356).

Bayezid Sancağı'nın idari birimleri ile ilgili teferruatlar 1327/1911-12 yılına ait Osmanlı salnamesinde verilmiştir. Tutak (Ayntab)'a bağlı 96 Köy ile Ayıntab Merkez, Sebki ve Patnos Nahiyeleri bulunmaktaydı (Kaya, Karataş ve Özgül, 2014: 565). Milli Mücadele yıllarına kadar Tutak kazası Bayazıt Sancağına bağlı durumdadır (Halaçoğlu,1981: 479-480).1914 - 1918 Birinci Dünya savaşı yıllarında İtilaf devletleri Osmanlı devletini parçalama planlarını devreye sokarak Anadolu'yu işgale başlamışlardır. Bölge Milli Mücadele yıllarında her hangi bir düşman işgaline uğramamıştır. Fakat 1914 yılında Tutak Ruslar tarafından işgal edilmiş ve 14 Nisan 1918 tarihinde ise Ruslar Tutak kazasını boşaltmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi: TBMM Tutanak Dergisi, 2007: 350) Tutak kazasına 1919 tarihinde ilçe statüsü kazandırılmıştır (Yıldırım, 2014: 35).14 Kasım 1920 yılında Bayezid'in anavatana katılması ile idari taksimat yapılmış ve buna göre Tutak kazasının Patnos ve Sıpkı adlı iki nahiyesi bulunmaktadır (Kars, 2011: 239). Tutak ilçesi 1924 yılında Bayazıt'a bağlanmış akabinde ise Ağrı iline bağlanmıştır (Sezen, 2006: 496).Adı geçen için tarihi açıdan önemli değişikliklere maruz kalmış küçük bir Anadolu ilçesidir.

1. Tutak'ta İdari Yapı Ve Belediyecilik

Milli mücadele (1918-1922) yıllarına kadar Tutak, Bayazid sancağının kazası durumundadır (İslam Ansiklopedisi, 1981: 479). Tutak, Ayıntap adıyla bilinmektedir. Ağrı vilayetinin oluşturulmasıyla birlikte vilayetin önemli kazalarından birisi durumuna gelen Tutak'ta 1927 yılından beri kaymakamlık ve belediye teşkilatı bulunmaktadır. 1923 ile 1930 yılları arasında kaymakam aynı zamanda belediye başkanı olarak da görev ifa etmiştir. Aşağıda Osmanlı son döneminde başlamak üzere 1970 yılına kadar mezkur kazada görev yapmış kaymakam ve belediye başkanları kronolojik sıra halinde verilmiştir.

1.1. Kaymakamlar

Kaymakam kelime anlamı olarak kaim ve makam kelimelerinin birleşmesinden müteşekkil olup vekil ve naip anlamlarını ihtiva etmektedir (Develioğlu, 2008: 482). Bu unvan XVI. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Özkaya, 2002: 84-85). Kaymakam uygulaması Tanzimat döneminde de devam etmiş ve görevi boşalan mülki amirin yerine

ise Yeni doğan çocuğa kuzu derisinden bir papak yapılmış. Bu kuzunun siyah olmasından dolayı "Karpapak" adına almıştır (Yılmaz, 2006:405-436).



kaymakam ataması yapılmıştır (Güneş, 2013: 14). Tanzimat döneminde sancakların idaresi mütesellimlerden alınıp kaymakamlara devredilmiştir (Torun, 2005: 34). 22 Eylül 1858 tarihinde “*Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm ile Kaimmakamların ve Müdürlerin Vezâifini Şâmil Talimatı*” ile vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerin görevleri tam olarak belirlenmiştir. Bu talimat ile ülkenin eyalet, liva, kaza ve köylere bölündüğü; eyaletin valiye, livanın kaymakama ve kazanın ise müdüre tahsis edildiği belirtilmiştir (Güneş, 2013: 26-27). Osmanlı Arşiv Belgelerinde “Antap” olarak anılan mezkur ilçe 1894 tarihinde Tutak adını almıştır.

İlçe Tutak adını aldıktan sonra kaymakam olarak ilk İbrahim Halil Efendi 20 Ekim 1896 tarihinde Tutak Kaymakamlığına atanmıştır. (BOA, Fon Kodu, A.)MKT. MHM/680-2-0, Tarih: H.13.06.1314). 27 Mart 1899 tarihinde Mamuratulaziz Maiyyet Memuru İbrahim Efendi Tutak Kaymakamlığına tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, DH. MKT./2182-101-0, Tarih: H.15.11.1316). 30 Mart 1900 tarihinde Yanya Mekteb-i İdadisi Muallimi Fethi Efendi Tutak Kaymakamlığına getirilmiştir (BOA, Fon Kodu, A.)MKT. MHM./684-28-0, Tarih: H.28.11.1317). Fethi Efendi bu görevi yaklaşık olarak birkaç ay boyunca sürdürmüş ve hemen sonrasında sebebi bilinmeyen bir nedenle görevden el çekirilmiştir. Yerine ise 3 Haziran 1900 tarihinde Görele Eski Kaymakamı Rüstem Bey, Tutak Kaymakamlığına atanmıştır (BOA, Fon Kodu, A.)MKT. MHM./684-32-0, Tarih: H.04.02.1318).

4 Şubat 1902 tarihinde Hüsnü Efendi Tutak Kaymakamlığına tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, DH. MKT/2583-142-0, Tarih: H.25.10.1319). 9 Temmuz 1903 tarihinde Tutak Kaymakamlığına, Tercan Eski Kaymakamı Hamdi Efendi tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, A.)MKT. MHM./685-19-0, Tarih: H.13.04.1321). 14 Kasım 1905 tarihinde Salim Sami Bey tutak Kaymakamlığına tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, A.)MKT. MHM./685-69-0, Tarih: H.16.09.1323). Van ili sınırları içinde bulunan Mamuretülhamid İlçesi Kaymakamı Fuad Bey, Tutak Kaymakamlığına 28 Temmuz 1908 tarihinde tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, BEO/3366-252381-0, Tarih: H.28.06.1326). 30 Mayıs 1909 tarihinde Tutak Kaymakamlığına, Hısnülekrad Kaymakamı Cemal Bey tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, BEO/3560-266966-0, Tarih: H.10.05.1327). 1 Haziran 1909 tarihinde Hısnülekrad Eski Kaymakamı Cemal Bey yerine Fuad Şahab Bey tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, DH.MKT./2827-10-0, Tarih: H.12.05.1327).

16 Eylül 1910 tarihinde Tutak Kaymakamlığına Mihri Tayyar tayin edilmiştir. (BOA, Fon Kodu, BEO/3804-285256-0, Tarih: H.11.09.1328). Nikogos Efendi Tutak Kaymakamlığına 14 Haziran 1911 tarihinde tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, BEO/3904-292782-0, Tarih: H.16.06.1329). İspir Kaymakamı Abdülaziz Bey Nikogos yerine tayin edilmiştir (BOA, Fon kodu, BEO/3919-293897-0, Tarih: H.27.07.1329). 6 Kasım 1913 tarihinde Tutak Kaymakamı Aziz Bey’in Şehirpazar Kaymakamlığına, Tutak Kaymakamlığına ise Rüstem Efendi’nin tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, BEO/4229-317127-0, Tarih: H.06.12.1331). Rüstem Efendi yaklaşık iki yıl



kaymakamlık görevini ifa etmiş,10 Ağustos 1915 tarihinde Tutak Kaymakamı Rüstem Efendi ile Yusufeli Kaymakamı Necati Efendiler karşılıklı olarak yer değiştirmişlerdir. (BOA, Fon Kodu, BEO/4368-327582-0,Tarih: H.29.09.1333).

Tutak ilçesine bazı dönemlerde farklı statülerde çalışan memurlar kaymakam olarak atanmıştır. Örneğin; 11 Nisan 1918 tarihinde Tutak Kaymakamlığına Güllük Nahiye Müdürü Selahaddin Bey atanmıştır (BOA. Fon Kodu, BEO/4512-338353-0, Tarih: H.08.07.1336). 26 Mayıs 1919 tarihinde Tutak Kaymakamlığına Muhyiddin Hikmet Bey atanmıştır (BOA, Fon Kodu, BEO/4576-343134-0, Tarih: H.25.08.1337). 15 Şubat 1920 tarihinde Kaymakam Muhyiddin Hikmet Bey görevden alınmıştır (BOA, Fon kodu, BEO/4616-346158-0,Tarih: H.25.05.1338). 20 Mart 1920 tarihinde Tutak Kaymakamlığına Paşayığit Nahiyesi Müdürü Abdulvehhab Bey tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu, BEO/4622-346627-0 Tarih: H.229.06.1338). Akabinde de buraya 29 Ocak 1925 tarihinde Sırrı Bey görevlendirilmiştir. Adı geçen kaymakamın en önemli özelliği, Tutak ilçesinin Cumhuriyet'in ilanı sonrasında buraya atanan kaymakamı" olmasıdır (BCA, Fon Kodu,30-11-1-0/10-4-3,Tarih:29.01.1925).

26 Haziran 1930 tarihinde Tutak Kaymakamı Rüştü Efendinin, Yalvaç Kaymakamlığına boşalan kaymakamlığa ise Karacasu Kaymakamı Vasfi Efendi tayin edilmiştir (BCA, Fon Kodu,30-11-1/56-17-6,Tarih:26.06.1930; Resmi Gazete,29 Temmuz 1930, Sayı:1557, s.9271).Tutak Kaymakamlığına 24 Temmuz 1933 tarihinde Taşköprü Kaymakamı Celal Bey tayin edilmiştir (BCA,Fon Kodu, 30-11-1-0/80-26-11,Tarih:24.07.1933; Resmi Gazete,13 Ağustos 1933, Sayı:2476,s.2937). Tutak Eski Kaymakamı Selahattin Bey'in Ermenak Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 16 Ağustos 1933, Sayı:2479, s.2943). 30 Temmuz 1936 tarihinde Tutak Kaymakamı Celal'in Seydişehir Kaymakamlığına, Ondan boşalan Kaymakamlık görevine ise Sındırgı Kaymakamı Muzaffer bey tayin edilmiştir (BCA, Fon Kodu,30-11-1-0/106-27-7,Tarih:30.07.1936; Resmi Gazete, 10 Ağustos 1936, Sayı:3378, s.7048).1934 yılında soyadı kanununun kabul edilmesiyle beraber, kaymakamlar soyadlarını kullanmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, Tutak kaymakamlarından soyadını ilk kullanan kişi Kemal Erdem'dir. Tutak Kaymakamı Kemal Erdem'in Karayazı Kaymakamlığına 5 Temmuz 1940 tarihinde tayin edilmiş olup boşalan Kaymakamlık görevine Karasu Kaymakamı Adil Ciğeroğlu tayin edilmiştir (Resmi Gazete,11 Temmuz 1940 ,Sayı: 4558, s.14277). Adı geçen kaymakam 1955-1956 yılları arasında Elazığ Valiliği görevini yerine getirmiştir. Mezkur kazada görev yapmış idareciler zamanla farklı şehirlerde vali olarak tayin edilmişlerdir.

25 Ağustos 1941 tarihinde Tutak Kaymakamı Adil Ciğeroğlu'nun Kağızman Kaymakamlığına ondan boşalan göreve ise Havza Kaymakamı Sadi Süer'in Tutak Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 29 Ağustos 1941, Sayı: 4899, s.1622). 18 Ağustos 1943 tarihinde Tutak Kaymakamı Sadi Süer Vakfıkebir Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 25 Ağustos 1943



,Sayı: 5491, s.5725). İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülke içinde bulunduğu seferberlik nedeniyle Tutak Kaymakamlığına birkaç ay atama yapılmamış, 23 Kasım 1943 tarihinde ise İspir Kaymakamı Fahrettin Ahışhalı'nın Tutak Kaymakamlığına tayini gerçekleşmiştir (BCA, Fon Kodu, 30-11-1-0/164-26-19, Tarih:23.11.1943; Resmi Gazete,27 Kasım 1943, Sayı: 5567, s.6097). Adı geçen kaymakam 1957 tarihinde Ağrı Vali Muavinliğine tayin olmuştur (Demokrat Ağrı, 2 Eylül 1957, Sayı: 873,s.1). Bu durum, Tutak'ın önemli bir idare merkez olduğunu göstermektedir. Zira Tutak'ta kaymakamlık görevini ifa eden bir kişinin aynı zaman da vilayete vali olarak atanması, bunu ispatlar niteliktedir.

16 Haziran 1945 tarihinde mezkur Kaymakam Yeşilova Kaymakamlığına tayin edilmiş olup yerine, Divriği Kaymakamı Sadık Artukmaç tayin edilmiştir (BCA, Fon Kodu,30-11-1-0/176-18-11,Tarih:12.07.1945;Resmi Gazete, 2 Temmuz 1945, Sayı: 6046, s.8990). 12 Temmuz 1945 tarihinde Sadık Artukmaç Iğdır Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete 23 Temmuz 1945, Sayı: 6064, s.9101). Boşalan Kaymakamlığa 12 Temmuz 1945 tarihinde Mekki Keskin tayin edilmiştir (BCA, Fon Kodu,30-11-1-0/186-35-1,Tarih: 21.09.1946;Resmi Gazete, 24 Temmuz 1945, Sayı:6065,s.9105).

Eylül 1946 tarihinde Doğubayazıt Kaymakamı Muharrem Balasaygun Demokrat Parti çalışmalarında yer aldığı gerekçesiyle Tutak'a sürgün gönderilmiştir (Yayla Gazetesi, 16 Temmuz 1953). (Yayla Gazetesi, 16 Temmuz 1953). Muharrem Balasaygun Tutak İlçesi Kaymakamlığına ve Tutak ilçesi Kaymakamı Mekki Keskin de Doğubayazıt ilçesi Kaymakamlığına 21 Eylül 1946 tarihinde naklen tayin edilmişlerdir (Resmi Gazete, 28 Eylül 1946, Sayı: 6420, s.11261). Muharrem Balasaygun 8 ay Tutak Kaymakamlığı görevini yerine getirmiş ve 23 Mayıs 1947 tarihinde Çorum iline bağlı İskilip ilçesi Kaymakamlığı görevine tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 3 Temmuz 1947, Sayı: 6648, s.12605).

Kaymakam Muharrem Balasaygun 1950-1953 yılları arasında Elazığ Valiliği görevini ifa etmiştir. Kırşehir İline bağlı Avanos Kaymakamı Süreyya Serbest'in Ağrı İline bağlı Tutak Kaymakamlığına 26 Temmuz 1947 tarihinde tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 30 Temmuz 1947, Sayı: 6671, s.12725). Tutak ilçesi Kaymakamı Süreyya Serbest'in Muş İline bağlı Varto İlçesi Kaymakamlığına 11 Mayıs 1949 tarihinde tayin edilmiştir(Resmi Gazete, 30 Mayıs 1949, Sayı: 7219, s.16221).

6 Temmuz 1949 tarihinde boşalan göreve Muğla İline bağlı Datça İlçesi Kaymakamı Vefi Pandır'ın Ağrı İline bağlı Tutak İlçesi Kaymakamlığına,6 Temmuz 1949 tarihinde tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1949, Sayı: 7263, s.16625). Vefi Kandır Kaymakamlık yaptığı dönemde Tutak Cumhuriyet Halk Partisi ilçe başkanı Bedri Kılıç tarafından genel merkeze şikayet edilmiş olup ve Bedri Kılıç istifa etmiştir (Pınar, 2013: 190-191).

21 Nisan 1951 tarihinde Tutak Kaymakamı Hasan Lüleci, Malazgirt Kaymakamlığına, Malazgirt Kaymakamı Hüsamettin Karakimseli'nin Tutak Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 30 Nisan 1951, Sayı: 7797, s.1065). 26 Ocak 1952 tarihinde Aşkale Kaymakamı Mahir Şellaki'nin Tutak



Kaymakamlığına tayini edilmiştir. (BCA, 30-11-1-0/229-2-10,Tarih: 26.01.1952; Resmi Gazete, 7 Şubat 1952, Sayı: 8028, s.2746).14 Nisan 1952 tarihinde Mezkur Kaymakam, kaymakamlık görevinden alınıp Ağrı hukuk İşleri müdürlüğüne tayin edilmiştir(Resmi Gazete, 9 Mayıs 1952, Sayı: 8105, s.3555).

22 Mayıs 1952 tarihinde Buldan Kaymakamı Veysel Kayran, Ağrı ili Tutak ilçesi Kaymakamlığına tayin edilmiştir(Resmi Gazete,30 Mayıs 1952, Sayı: 8122, s.3789).Veysel Karan Buldan ilçesinde iki yıl görev yapmıştır.Mezkur Kaymakam 19 Haziran 1954 tarihinde Pozantı Kaymakamlığına ondan boşalan göreve ise Devlet Şûrası Yardımcılarından Midyat Eski Kaymakamı Osman Hepdoğan'ın Tutak Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 1 Temmuz 1954, Sayı: 8743, s.9758). Mezkur Kaymakam Karacabey Kaymakamlığına onun yerine de 30 Nisan 1955 tarihinde Dikili Kaymakamı Osman Çiftçioğlu tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 13 Mayıs 1955, Sayı: 9005, s.11849).

19 Haziran 1957 tarihinde Kaymakam Osman Çiftçioğlu Kula Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete,3 Temmuz 1957,Sayı:9649, s.17490). 20 Temmuz 1957 tarihinde Lice Kaymakamı İhsan Erçelik tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 23 Temmuz 1959, Sayı: 10260, s.22214).18 Ağustos 1957 tarihinde Tutak ilçesinde Cami temeli atılmıştır. Temel atma töreninde Tutak Kaymakamı İhsan Erçelik ve Tutak belediye Başkanı Recep Duru konuşma yapmışlardır (Demokrat Ağrı, 19 Ağustos 1957, Sayı:861,s.1; Yayla,19 Ağustos 1957, Sayı: 1381,s.1).

15 Haziran 1959 tarihinde Tutak ilçesinde vuku bulan olaylar nedeniyle Tutak Belediye Başkanı Recep Duru ve ilçeden bir grup Vali Hakkı Baykal'ı yerinde ziyaret ederek ilçede büyük kargaşa olduğu ve durumun çok ciddi olduğu hakkında bilgi vermiş ve Tutak Belediye Başkanı Recep Duru ilçede asayişin kalmadığını belirtmiştir (Karaköse,16 Haziran 1959, Sayı: 1678, s.1). Demokrat Parti döneminin son aşamalarında Tutak'ta ciddi bir asayiş sorunun olduğu devrin yerel gazetelerinden anlaşılmaktadır. Milliyet gazetesine göre Tutak'ta iki aşiret arasında nedeni tam olarak anlaşılamayan nedenlerden dolayı büyük bir anlaşmazlığın vuku bulduğu ve çözülemeyen sorunlardan dolayı 250 kişilik bir köyün yerlerini tamamen terk ederek Patnos ilçesine göç ettiği değinilmiştir. Sorunun çözümünü bulmak amacıyla 15 Haziran 1959'da başta sorunların muhatabı olan köylüler ve ilçenin önde gelenleri Ağrı valisi nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Hadisenin ciddiyeti hakkında Vali'yi bilgilendiren kişilerden birisi de Kaza'nın belediye başkanı olan Recep Duru'dur(Karaköse,16 Haziran 1959, Sayı: 1678, s.1).Bu durum, Tutak tarihi açısından önemli bir durumun varlığına işaret etmektedir. Zira bu olay yerel basın dışında ulusal basında da yer almış ve Tutak'ta ki bu meçhul olaylar ülke genelinde bilinir hale gelmiştir. Bu olayların devamında Tutak'ta gerekli asayiş ve düzenin tesis edilememesinden dolayı devrin Eleşkirt Kaymakamlarında olan ve halk tarafından çok sevildiği devrin ifadelerinden de anlaşılan Selahattin



Alpdoğan Tutak Kaymakamlığına vekaleten atanmıştır (Karaköse, 22 Haziran 1959, Sayı: 1679, s.1).

Ağrı vilayeti 3 Nisan 1960 yılı programı Vali Rahmi Sanalan ve ilçe kaymakamları toplantısında belirlenmiştir (Şark Ekspres, 4 Nisan 1960, Sayı: 1383, s.1).2 Haziran 1960 tarihinde Tutak Kaymakamı İhsan Erçelik, Tekman Kaymakamlığına, ondan boşalan Tutak Kaymakamlığına Sabahattin Durakoğlu tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 27 Temmuz 1960, Sayı: 10562, ss.1819-1820).Vali Lütfü Hancıoğlu başkanlığında Ağrı ilçe Kaymakamları Doğubeyazıt'ta toplanmıştır (Şark Ekspres, 7 Ekim 1960, Sayı: 1545, s.1).

Kaymakam Sabahattin Durakoğlu 3 Kasım 1961 tarihinde Dinar Kaymakamlığına tayin edilmiş olup yerine Gümüşhacıköy Kaymakamı İsmail Tülek tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 10 Kasım 1961, Sayı: 10954, s.5733). 9 Temmuz 1964 tarihinde Oltu Kaymakamı Münip Özdemir Tutak Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 16 Temmuz 1964, Sayı: 11755, s.3).28 Aralık 1964 tarihinde Münip Özdemir, Çelikhan Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 12 Ocak 1965, Sayı: 11904, s.3).

20 Mart 1965 tarihinde boş olan Tutak Kaymakamlığına Samsun Maiyet Memuru M. Remzi Gürsu tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 29 Mart 1965, Sayı: 11965, s.8).Tutak Eski Kaymakamı Remzi Gürsu Şemdinli Kaymakamlığına 27 Eylül 1968 tarihinde tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 10 Ekim 1968, Sayı: 13023, s.1). Tutak Kaymakamı Necati Develioğlu'nun Balâ Kaymakamlığına, Feke Kaymakamı Sabit Yaşar Kuru Tutak Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 11 Nisan 1970, Sayı: 13469, s.2).

Sabit Yaşar Kuru, 25.04.1967-02.05.1970 tarihleri arasında Feke Kaymakamlığı görevini ifa etmiştir (http://tr.yenisehir.wikia.com/wiki/Sabit_Ya%C5%9Far_Kuru). Mezkûr Kaymakam 28 Ağustos 1970 tarihinde Viranşehir Kaymakamlığına ondan boşalan göreve ise Çamlıhemşin Kaymakamı Tahsin Aydın tayin edilmiştir (Resmi Gazete,31 Ağustos 1970, Sayı: 13595, s.2).

Tutak ilçesinde kısa süreler içinde kaymakam değişikliği olmuştur.Bu değişikliğin sebebi dönemin şartları ve idarecilerin aktif olması olarak gösterilebilir. İlçede görev yapan kaymakamlar ilerleyen yıllarda vali olarak farklı şehirlere tayin edilmişlerdir. Bazı yıllarda kaymakam olarak görevli olan kişiler aynı dönemde belediye başkanlığı görevini de ifa etmişlerdir.

2.2. Belediye Başkanları

Osmanlı Devletinde 1850 yılına kadar belediye teşkilatı bulunmamıştır. Belediyecilik görevlerini kadı ve ona bağlı olan çalışanlar yerine getirmiştir. Bazı durumlarda ise bu görevi vakıflar yerine getirmiştir. Osmanlı Devletinde batıya özgü ilk belediye 1854 yılında İstanbul Şehremaneti'dir (Koç, 2009: 194-195) Osmanlı Taşra Kentlerinde 1864 Vilayet Nizamnamesi



ile modern belediye örgütlenmesi başlanmıştır (Ortaylı, 2012: 438) Tutak Belediyesi ise 1927 yılında kurulmuştur (Yılmaz,2010:123).Belediye Reisliği görevi Kaymakamlar tarafından yönetilmesi Dâhiliye Vekâletinin 18.10.1930 tarih ve 724/131 numaralı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 22.10.1930 tarihli içtımında kabul edilmiştir (BCA, Fon Kodu,30-18-1-2/14-69-3,Tarih:22.10.1930; Resmi Gazete, 12 Kasım 1930, Sayı:1645, s.31).

Rıza Akalın 1930 yılından 1948 yılına kadar Tutak Belediye başkanlığı görevini atama yolu yerine getirmiştir (Yılmaz, 2010: 124) Tutak ilçesi ilk belediye binası,1937 yılında yapılmış olup 1982 yılına kadar bu yapı kullanılmıştır (Yılmaz, 2010: 131). Akabinde Tutak Belediye Başkanlığı görevini 1948- 1963 yılları arasında Recep Duru ifa etmiştir.1960 Askeri Darbesinde altı aylığına Ağrı Belediye Başkanlığını vekâleten yerine getirmiştir.17 Kasım 1963 tarihinde Türkiye’de yerel seçimler gerçekleşmiştir (Arslan, 2007:6 ve Akbulut, 2001: 43). 1963 yılında yapılan yerel seçimler sonucunda Tutak ilçesinde Cumhuriyet Halk Partisi adayı Abdulkadir Kılıç Belediye başkanı seçilmiştir.1963 yılından 1968 yılına kadar ise Kılıç, Tutak Belediye Başkanlığı görevini yerine getirmiştir¹.

1968 yılında yapılan yerel seçimlerde ise belediye başkanlığı görevini Cumhuriyet Halk Partisi adayı Abdulkadir Kılıç kazanmıştır (Arslan, 2007:5 Abdulkadir Kılıç 1931 tarihinde doğmuş, lise mezunu bir tüccardır Tutak Belediye Başkanları ile ilgili bilgiler yetersiz ve kayıt altına alınmamıştır.

1.3. İdari Yapı İle İlgili Düzenlemeler

Cumhuriyet ilan edildikten sonra hızlı bir şekilde ülkenin çağdaşlaşması ve modern şehir görüntüsü alması için çeşitli idari düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde yapılan idari düzenlemelerde idari birimlerin temelini iller oluşturmuştur. Dönem itibarıyla, vilâyetler mutasarrıflıklardan; mutasarrıflıklar, kazalardan; kazalar, nahiyelerden, nahiyeler ise köylerden meydana gelmiştir (Tunç, Aydın: 817).

1927 yılından 1940 yılına kadar Tutak ilçesinin yüzölçümü 1890 Km²’dir. 1945 yılından yapılan idari düzenleme ile 1554 km² olmuştur. 1927’den 1945 yılına kadar devam eden 18 yıllık süre içerisinde kazanın idari alanı 336 km² azalma olmuştur. 1955 yılında ise ilçenin yüzölçümü 1550 km² olmuş, 1960 ve 1965 tarihlerinde Tutak ilçesinin yüzölçümü 1562 km² yükselmiştir. Sınırların böyle değişiklik göstermesinin nedeni Patnos ve Karayazı ilçelerine, Tutak ilçesinin bazı köylerinin bağlanmış olmasıdır. 1949 yılında çıkarılan İl İdaresi Kanununa göre coğrafi durumu bakımından Türkiye illere; iller, ilçelere, ilçeler de nahiyeler olarak anılmaya başlanan bucaklara;

* Tutak Tarihi Kitabı’nın yazarı Arif Yılmaz’dan alınan bilgidir.(07.08.2017)



bucaklar kasabalara, kasabalar da köylere bölünmüştür (Bilgi, 2010: 10). 1935 yılı nüfus sayımına göre Tutak'a bağlı olan Merkez nahiyesinde 102 adet köy bulunmaktadır. Burada aynı zamanda 102 adet muhtarlık olduğunu göstermektedir.

Merkez Bucağı, mezkûr köyleri şunlardır: Abdurrahman , Abşirin , Abtünne ,Adakent ,Ahmetabat, Alacahan, Aşağı Arabalı, Aşağı Dadikan, Aşağı Köşk, Aşağı Kargalık, Aşağı Karahalit, Batmış, Bado, Bayındır, Berdan, Birco, Biçare, Bişi, Burnubulak, Bürüsgü, Camalverdi, Civrik, Çallo, Çelebaşı, Darkut, Delabo, Dikme, Elho, Elhis, Esmer, Geri, Giri, Gisan, Gültepe, Hacıyusuf, Hacıboti, Halidiye, Hanik, Hasun, Hatokömi, Hive, Hivö, Honi, İsmailabat, İsaabat, Kalo, Kali, Kanisipi, Karaağaç, Karakuyu, Karaca, Kari, Kanidirij, Kanciyan, Kalman, Kelekulu, Kesik, Kobik, Kundin, Kürdikan, Memitan, Meter, Mezre, Molla Şemdin, Molla Hasan, Molla Dirij, Molla Osman, Mözellan ,Müşyan, Miç, Milan, Mirze, Mizrak, Musik, Nederşeyh Nohutlu, Ohan, Usinasi, Reşi, Reşan, Rutan, Seyit, Sincan, Sivik, Safikeçel, Suvar, Şekerbulak, Şemi, Şeyh Ziylan, Şilopilo, Palandüken, Topi, Temi, Yeniköy, Yukarı arabalı, Yukarı Dadikan, Yukarı Köşk, Yukarı Karahalit, Yukarı Kargalık, Zomik, Zozan köyleri olmak üzere 101 köy mevcuttur.

1935 yılından 1965 yılına kadar Tutak İlçesinin yerleşim birimlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. 1935 yılında Tutak ilçesinin 101 köyü bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü: TCBİGM, 1936: 14-15). 1940 yılında ise köy sayısı 17 adet azalıp 86'ya düşmüştür (TCBİGM, 1941: 23). 1945 yılına bakıldığında 12 köy azalıp 74 köy olmuştur (TCBİGM, 1953: 38). 1950 yılında köy sayısı 5 artarak 79 köy olmuştur (TCBİGM, 1950: 66). 1955 yılında ise bu kez bir köy azalıp 78 köy düşmüştür (TCBİGM, 1960: 53). 1960 yılında ise üç köy artarak 81 köy yükselmiştir (TCBİGM, 1963: 35). İlçenin 1965 yılında ise bir köy artarak 82 köy olmuştur (TCBİGM, 1968: 43). Köy sayılarının değişmesiyle beraber Muhtarlık sayıları da değişmiştir. Bu dönemde yerleşim yerlerinin adları da değişime uğramıştır.

Tutak'ta yapılan idarî değişikliklerle, 1965 yılında Merkez Bucağında yer alan bazı yerleşim birimlerinin isimleri değiştirilmiştir. Merkez Bucağına bağlı köylerden ismi değiştirilenler aşağıda gösterildiği gibidir: Akyele (Mollaşendin), Aşağıkulecik (Aşağıdadikhan), Aşağıözdek (Aşağıarabali), Atabindi (Nadirşeyh), Bahçe (Hibo), Beydamarlı (Bado), Bintosun (Berdav), Bolaşlı (Seyit), Bozkaş (Reşi), Bulutpınar (Cemalverdi), Çırpılı (Birço), Çobanoba (Hatokoma), Çukurkonak (Biricko), Dağlıca (Şilopilo) ,Daldalık (Şeyzilan), Damlakaya (Meter), Dayıpmarı (Noktulu), Dereköy (Osmanabat), Dibelek (Goran), Dikbıyık (Hacıboti), Doğangün (Halidiye), Dorukdibi (Hasun), Dönertaş (Kali), Döşkaya (Kayman) .Ekincek (Sevik), Erdal (Hive), Ergeçidi (Keşan), Geçimli (Sami), Güneşgören (Kimdin), İpekkuşak



(Aşağıçarbaran),Kargalık (Aşağıkargalık), Kaşönü (Riitan), Kılıçgeğiği (Hanik), Köşk (Aşağıköşk), Ocakbaşı (Mirze), Oğlaksuyu (Milan), Ortayamaç (Kübik), Otluca (Geri), Ozanpınar (Mezrea), Öndül (Zozankumu), Sarıgöze (Çello), Soğukpınar (Muşyan), Sorđuçlu (Kanidirij),Tanyeli (Miç), Taşbudak (Molladirej), Tuluklu (Musik), Uzunöz (Elho),Yayıklı (Ohan), Yukarıkülecik (Yukarıdedikan), Yukarıözdek (Yukarıarabali).Merkez Bucağının toplam 82 köyü bulunmaktadır (TCBİGM,1968: 43-44). 1935 yılında ise toplam 102 köy Tutak İlçesine bağlı idi. 1965 yılı itibariyle Tutak İlçesinde 82 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 52 köyün adı değiştirilmiş olup 30 yerleşim yerinin adı da aynı kalmıştır

Tutak ilçesi ile ilgili idarî anlamda yapılan önemli değişikliklerden biri 1965 tarihli düzenlemeye göre bölgenin mahrumiyet bölgesi ilan edilmesidir. 1965 yılındaki Kaymakamlar Hizmet ve Nakil Yönetmeliği gereğince birinci derece olarak gösterilen illerin il merkezleri ile idari taksimat bakımından bu illere bağlı bütün ilçeler ve II. derece mahrumiyet yeri olarak gösterilen illere bağlı ilçeler I.derece mahrumiyet bölgesi olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Ağrı iline bağlı Tutak ilçesi de birinci mahrumiyet bölgesi olarak kabul edilmiş ve buraya atanan kaymakam da mahrumiyet ilçesi kaymakamı olarak görevlendirilmiştir (Resmi Gazete, 21 Haziran 1965, Sayı: 12028, s.4).

3 Nisan 1932 tarihinde Bayazıt Vilayetine bağlı Tutak ilçesi, Bane Köyü'nün Muş vilayetine bağlı Malazgirt İlçesine, Muş ilinin Malazgirt ilçesine bağlı Hacı Yusuf ve Hacı Bolo köylerinin Tutak ilçesine bağlanması karar verilmiştir (BCA, Fon Kodu,30-11-1-0/69-10-13,Tarih,03.04.1932;Resmi Gazete, 27 Nisan 1932, Sayı: 2083,s. 1377). 3223 sayılı kanuna göre Erzurum vilayetine bağlı Karayazı ilçesinin yeniden kurulup Tutak ilçesi, Espireş, Mevanlıkomu ile İsakomu Köyü'nün bu ilçeye bağlanması karar verilmiştir. Mollaosman (Nahiye Mer),Torgut, Aşağısını, Kârı, Delialo, Çını, Dilediz, Karakaya, Keke, Sınıulya, Kanciyan, Abdurrahman, Kürdikan, Memitan, Kalo, Çorvan, Geri ve Harabeihalıt köylerinin tutak Kazasından alınıp Elmalıdere Nahiyesine bağlanması karar verilmiştir (Resmi Gazete, 8 şubat 1938, Sayı: 3829, s.9354).

Ağrı vilayetine bağlı Tutak ilçesinin Biçare, Kanısıpi, Muzalan ve Yukarı Zomik köylerinin ilçeden alınarak Patnos ilçesi merkez nahiyesine 15 şubat 1941 tarihinde bağlanması karar verilmiştir (BCA, Fon Kodu, 30-11-1-0/144-5-7,Tarih:15.02.1941; Resmi Gazete, 27 şubat 1941, Sayı: 4745, s.537). 4 Nisan 1944 tarihinde Ağrı Merkez Kazası Hamur Nahiyesi, Aşağı ve Yukarı Çarper köylerinin Tutak Kazasına bağlanmıştır (BCA, Fon Kodu, 30-11-1-0/166-10-2,Tarih: 03.04.1944; Resmi Gazete, 10 Nisan 1944, Sayı: 5677,s. 6697). Ağrı ili Tutak Kazasına bağlı Osinasi, Kolman, Mollaosman, Taşankomu, Isakomu (harabe), Mevalininkomu (harabe), ve Çepi köyleri bu kazadan alınarak Erzurum Vilâyeti Karayazı Kazasının Elmalıdere Nahiyesine 4



Eylül 1944 tarihinde bağlanmıştır (BCA, Fon Kodu, 30-11-1-0/170-26-16,Tarih: 04.09.1944; Resmi Gazete,14 Eylül 1944, Sayı: 5808,s.7629). Ağrı ili Tutak İlçesinin Merkez Bucağına bağlı Keşan Köyünün 22/2/1945 gününden başlayarak mânevi şahsiyeti kaldırılarak mahalle halinde Mollahasan Köyüne bağlanmıştır (Resmi Gazete, 3 Mart 1945, Sayı: 5946, s.8353).

Ağrı ili Tutak İlçesi Merkez Bucağına bağlı Kilo, Reşan ve Doka köyleri Erzurum İli Karayazı İlçesinin Elmalidere Bucağına 3 Mart 1945 tarihinde bağlanmıştır(Resmi Gazete,16 Mart 1945, Sayı:5957,s.8397). 1954 yılında belediye sınırları dışında kalan Tutak ilçesinin bütün nahiye ve köyleri 5602 Sayılı Tapulama Kanuna göre tapu altına alınmıştır (Resmi Gazete, 9 Temmuz 1954, Sayı: 8750, s.9855). Tutak ilçesi Merkez nahiyesi Geri köyüne bağlı Osmankumu Mahallesi bu köyün idari sınırlarından alınarak aynı nahiyenin Palandöken köyüne bağlanmıştır (Resmi Gazete, 21 Haziran 1955, Sayı: 9034, s.12186-12188).19 Haziran 1958 tarihinde Ağrı Vilâyeti Hamur Kazasının Merkez Nahiyesine bağlı Şeytanabat Köyü, aynı Vilâyetin Tutak Kazasının Merkez Nahiyesine bağlanmıştır (BCA, Fon Kodu, 30-11-1-0/270-18-16,Tarih: 19.06.1958; Resmi Gazete, 22 Temmuz 1958, Sayı: 9961, s.19812).24 Mart 1966 tarihinde Ağrı İli Tutak İlçesi Merkez Bucağına bağlı Tanyeli (Miçköy) Köyü ile bu köye bağlı bulunan Yaylalar (Huni) ve Düzce (Çivrik) Mahaleleri, aynı il'in Patnos ilçesi Merkez Bucağına bağlanmıştır (Resmi Gazete, 31 Mart 1966, Sayı: 12265,s.2).İdari alanda önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

2. Tutak'ın Nüfus Yapısı

Nüfus dilimize Arapçadan geçmiş nefis kelimesinin çoğulu olup “nefis; ruh, can, hayat” anlamına gelir ve daha çok bir coğrafyada yaşayan insanları ifade eder (Bozkurt, 2007: 293). Osmanlı Devletinde düzenli olarak nüfus sayımı yapılmamıştır. Sayımların amacı toplam nüfusu kaydetmek değildir. Osmanlı Devletinde nüfus sayımlarının genel amacı vergiyi ve asker sayısını belirlemektir (Karpat, 2010: 43). II. Abdülhamit döneminde 1881-1882 yıllarında yaklaşık dokuz yıl sonra 1890 tarihinde nüfus sayımı tamamlanmıştır. Bu nüfus sayımının amacı asker ve devletin vergi ihtiyacını karşılamaktır. İlk kez bu nüfus sayımında kadınlar sayıma dahil edilmiştir (Temurçin, 2007: 45-68) Türkiye Cumhuriyetinde ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleşmiştir. 1927 yılı nüfus verilerine göre Tutak ilçesinde erkek 3241 ve Kadın 3011 olmak üzere toplam 6252 kişiden meydana gelmektedir.1890 km² alan ve 3.3 nüfus yoğunluğuna sahiptir (1927 Umumi Nüfus Sayımı: 22). 1927 yılı nüfus sayımına bakıldığında erkek nüfusunun kadın nüfusundan fazla olduğu görülmektedir.

20 Ekim 1935 tarihinde cumhuriyet döneminin ikinci nüfus sayımı yapılmıştır.1935 yılı genel nüfus sayımına göre Tutak ilçesinin merkezinde 423 erkek ve 356 kadın olmak üzere toplam 779 kişidir. Nahiye ve köylerde 5742 erkek ve 5505 kadın olmak üzere 11.247 kişidir. Toplam erkek nüfusu



6165 ve 5.861 kadın olmak üzere total 12.026 kişiden meydana gelmektedir(TCBİGM, 1937: 5) Tutak ilçesinin 101 köyü bulunmakta ve 1890 km² yüzölçümü olup nüfus yoğunluğu 6 kişidir(TCBİGM, 1937:15). 1935 yılı nüfus verilerine göre kaza da erkek nüfusu kadın nüfusundan fazladır. Bunun nedeni erkek bebek oranının yüksek olmasıdır. Tutak 1927 yılından 1935 yılına kadar nüfus yaklaşık 5.774 kişi artmıştır. Nüfus artışının bu kadar yüksek olmasının nedeni savaşların sona ermesidir.

Cumhuriyet Döneminin üçüncü nüfus sayımı 20 Ekim 1940 yılında gerçekleştirilmiştir. 1940 yılı genel nüfus sayımında Tutak ilçesinin nüfusu merkezde 382 erkek ve 346 kadın olmak üzere 728 kişidir. Nahiye ve köylerde 6071 erkek ve 6050 kadın olmak üzere toplam 12.121 kişidir. Tutak ilçesinin toplam nüfus 6453 erkek ve 6.396 kadın olmak üzere toplam 12.849 kişi olup yüzölçümü 1890 km² ve nüfus yoğunluğu 7 kişidir (TCBİGM, 1943: 10). 1940 yılında Tutak'ta 86 köy bulunmaktadır ortalama köy nüfusu 141 olup köylerin ortalama 22.0 yüzölçümü dir. 1935 yılında 101 köy bulunmakta ve ortalama köy nüfusu 111 köylerin ortalama yüzölçümü 18.7'dir(TCBİGM, 1943: 47) Bu durum Cumhuriyet Döneminde yapılan nüfus sayımlarında Tutak'ta yaşayan nüfusun çoğunluğunun köylerde bulunduğunu göstermektedir. Tutak ilçesinin nüfusu 1935 yılı genel nüfus sayımına göre 1940 yılında artmış olmakla birlikte, halkın büyük bir bölümü Cumhuriyet Döneminin üçüncü sayım döneminde de köylerde yaşamaktadır.

Cumhuriyet Döneminin dördüncü genel nüfus sayımı 21 Ekim 1945 tarihinde gerçekleşmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ekim 1945, s.2).1945 yılı nüfus verilerine göre ilçe merkezinde 409 erkek ve 400 kadın olmak üzere toplam 809 kişidir. Nahiye ve köylere bakıldığında 6385 erkek ve 6512 kadın olmak üzere toplam 12.897 kişidir. Toplam ilçe nüfusuna bakıldığında 6.794 erkek ve 6.912 kadın olmak üzere toplam 13.706 kişidir(TCBİGM, 1950: 14). 1945 yılında 74 muhtarlık ve ortalama muhtarlık nüfusu 174 kişi olup yüzölçümü 21.0 km²'dir (TCBİGM, 1950: 38). 1939 - 1945 arası yaşanan II. Dünya savaşına ülkemiz katılmadığı halde ilan edilen genel seferberlik, nedeniyle çocuk sahibi olacak nitelikte kişilerin askerde olması nüfus artış hızını hem ülkemizde hem de Tutak ilçesinde düşürmüştür.

Türkiye'de beşinci nüfus sayımı 22 Ekim 1950 tarihinde yapılmıştır.1950 yılı nüfus sayımına göre ilçe merkezinde 1044 kişi vardır. Tutak ilçesinin toplam nüfusu 16.059 kişidir (TCBİGM, 1951: 65-66). 1950 yılı nüfus verilerine göre Tutak ilçesinde 79 köy bulunmakta ve ortalama muhtarlık nüfusu 190 olup her muhtarlığın ortalama yüzey ölçümü 19.7 km² dir (TCBİGM, 1951:33). Tutak İlçesine bağlı bazı köyler Ağrı merkeze bağlanmış bazı köyler ise birleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle nüfus artış oranı artmıştır. 1950 yılında ilçe de büyük nüfus artışı gerçekleşmiştir.



1955 genel nüfus sayımına göre Tutak merkezin nüfusu 829 erkek ile 644 kadın olmak üzere toplam 1473 kişidir. Nahiye ve köylerde nüfus 8.602 erkek ve 8.484 kadın olmak üzere toplam 17.086 kişidir. Toplam erkek nüfusu 9.431 ile toplam kadın nüfusu 9.128 olmak üzere toplam 18.559 kişidir. Tutak'ın yüzölçümü 1550 km² olup nüfus yoğunluğu %12dir (TCBİGM, 1961: 15).1955 yılında Tutak ilçesinde 78 muhtarlık bulunmakta ve Muhtarlık başına 219 kişi düşmekte yüzölçümü olarak 19,9 km² dir (TCBİGM, 1961: 53). 23 Ekim 1960 genel nüfus sayımı verilerine göre Tutak ilçesinde, Merkez Bucağı vardır. Merkez Bucağında 81 köy bulunmaktadır.(TCBİGM, 1963: 32-33). Nüfus sayımına göre Tutak ilçesinin merkez nüfusu 1.848 olup Bucak ve Köy nüfusu 20.102 ve toplam 21.950 kişidir. İlçenin yüzölçümü 1562 km² ve nüfus yoğunluğu da % 14 'dir (TCBİGM, 1963: 17). Merkez Bucağı 10.211 erkek ve 9.891 kadın olmak üzere toplam 20.102 kişiden meydana gelmektedir(TCBİGM, 1963: 35).1960 yılı nüfus verilerine göre Tutak ilçesinde 1955 yılı nüfus verilerine göre 1.543 kişi artış olmuştur.

24 Ekim 1965 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre İlçenin merkezinin nüfusu 1216 erkek ve 1.098 kadın olmak üzere toplam 2.314 'dir. Merkez bucağında 82 köy var olup 10.916 erkek ile 10.857 kadın olmak üzere toplam 21.773 kişidir. (TCBİGM, 1968: 42). Tutak İlçesi erkek 12.132 ve kadın 11.955 olmak üzere 24.087 kişidir. İlçe merkezinde 3.314 kişi yaşamakta köy nüfusu 21.773 olup yüzölçümü 1562 km² ve nüfus yoğunluğu % 15'dir (TCBİGM, 1968: 14).1923-1970 yılları arasında Tutak nüfusunun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktadır.

Sonuç

Tarihin eski çağlarından beri önemli yerleşim ve idari merkezlerinden birisi olan Tutak ilçesinin Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte idari yapısında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda, bazı köy ve mahallerin statüsü değişmiş ve yeni yerleşim alanları oluşturulmuştur. Ayrıca nahiyelerin de yapılarında ve sınırlarında bazı yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında gerek ilçe içinde gerekse de ilçeye komşu yerler arasında bazı sınır değişiklikleri gerçekleştirilmiş ve birimler arasındaki sınırlar yeniden tespit edilmiştir. Söz konusu düzenlemelerin yapılmasındaki temel nedenlerin başında ilçe genelinde ciddi nüfus değişimlerinin yaşanması gelmektedir.

Cumhuriyet döneminde kazanın merkezi yapısında, kısaltmalar ve lüzumu halinde de birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu alanda tesis edilen en önemli değişikliklerden birisi, Osmanlı sonrası yeni dönem Türkiye'sinde oluşturulan ulusal politika anlayışının sonucu olarak köy ya da nahiye adlarının Türkçeleştirilmesidir. Bu kapsamda, Tutak kazasının Merkez ve



diğer nahiyesine bağlı yerleşim yerlerinin bir kısmının isimleri değiştirilmiştir. Değiştirilen isimlerin Türkçe ve ulusal kimliğe de uygun olmasına dikkat edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden 1960 yılına kadar nüfusu genel olarak artan nüfus yoğunluğu nispeten yüksek olan Tutak'ta bu tarihten itibaren yoğun göçlerin etkisiyle nüfus artış oranında ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Genç nüfusun büyük bölümü iş bulma amacıyla büyük şehirlere ve Ağrı merkeze taşındığından burada genelde çocuk ve yaşlı nüfus oranı yüksek kalmıştır. Ancak yine de ilçe genelinde doğum oranı yüksek olduğundan ve kaba doğum oranı Türkiye ortalamasını çok aştığından; burada nüfus nispetten fazla olmuştur.

Netice itibarıyla, Cumhuriyet döneminden itibaren Tutak kazasında idari alanda birçok düzenlemeler yapılmıştır. İdari yapıda önemli düzenlemelerin yapıldığı mezkûr kazada 1970 yılı itibarıyla 2 bucak ve 80 civarında yerleşim yeri vardır. Başta kazanın kendisi ve Merkez ile nahiyesi dâhil olmak üzere 2 adet belediye teşkilatı bulunan Tutak, belediyecilik alanında önemli gelişmeler gösterememiştir. Ancak, Türkiye'nin nüfus bakımından çok fazla değişiklik gösteren ilçelerinden biri olma özelliğini devam ettirmiştir.

Kaynakça / Reference

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşiv Belgeleri

- CCA, 30-11-1-0/10-4-3.
CCA, 30-11-1/56-17-6.
CCA, 30-11-1-0/80-26-11.
CCA, 30-11-1-0/106-27-7.
CCA,30-11-1-0/186-35-1.
CCA, 30-11-1-0/164-26-19.
CCA, 30-11-1-0/176-18-11.
CCA, 30-11-1-0/229-2-10.
CCA, 30-18-1-2/14-69-3.
CCA, 30-11-1-0/144-5-7.
CCA, 30-11-1-0/166-10-2.
CCA, 30-11-1-0/170-26-16.
CCA, 30-11-1-0/270-18-16.
CCA, 30-11-1-0/69-10-13.
COA, AE. SAMD III,13, 188.
COA, AE SMST. III,188, 23084.
COA, A.) MKT. MHM/680-2-0.



COA, A.) MKT. MHM./684-28-0.
COA, A.) MKT. MHM./684-32-0.
COA, A.) MKT. MHM./685-19-0.
COA, A.) MKT. MHM./685-69-0.
COA, BEO/3366-252381-0.
COA, BEO/3560-266966-0.
COA, BEO/3804-285256-0.
COA, BEO/3904-292782-0.
COA, BEO/3919-293897-0.
COA, BEO/4229-317127-0.
COA, BEO/4368-327582-0.
COA, BEO/4512-338353-0.
COA, BEO/4576-343134-0.
COA, BEO/4616-346158-0.
COA, BEO/4622-346627-0.
COA, DH. MKT./2182-101-0.
COA, DH. MKT/2583-142-0.
COA, DH. MKT./2827-10-0.
COA. TKG, KK. TTd, 233, 337/265.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ekim 1945.
Demokrat Ağrı, 19 Ağustos 1957.
Demokrat Ağrı, 2 Eylül 1957.
Karaköse, 16 Haziran 1959.
Karaköse, 22 Haziran 1959.
Karaköse, 24 Şubat 1960.
Resmi Gazete, 12 Kasım 1930.
Resmi Gazete, 16 Ağustos 1933.
Resmi Gazete, 8 Şubat 1938.
Resmi Gazete, 11 Temmuz 1940.
Resmi Gazete, 29 Ağustos 1941.
Resmi Gazete, 25 Ağustos 1943.
Resmi Gazete 23 Temmuz 1945.
Resmi Gazete, 3 Mart 1945.
Resmi Gazete, 16 Mart 1945.
Resmi Gazete, 28 Eylül 1946.



- Resmi Gazete, 3 Temmuz 1947.
Resmi Gazete, 30 Temmuz 1947.
Resmi Gazete, 30 Mayıs 1949.
Resmi Gazete, 20 Temmuz 1949.
Resmi Gazete, 30 Nisan 1951.
Resmi Gazete, 9 Mayıs 1952.
Resmi Gazete, 30 Mayıs 1952.
Resmi Gazete, 1 Temmuz 1954.
Resmi Gazete, 13 Mayıs 1955.
Resmi Gazete, 21 Haziran 1955.
Resmi Gazete, 3 Temmuz 1957.
Resmi Gazete, 23 Temmuz 1959.
Resmi Gazete, 27 Temmuz 1960
Resmi Gazete, 10 Kasım 1961.
Resmi Gazete, 16 Temmuz 1964.
Resmi Gazete, 12 Ocak 1965.
Resmi Gazete, 29 Mart 1965.
Resmi Gazete, 21 Haziran 1965.
Resmi Gazete, 31 Mart 1966.
Resmi Gazete, 10 Ekim 1968.
Resmi Gazete, 11 Nisan 1970.
Resmi Gazete, 31 Ağustos 1970.
Şark Ekspres, 7 Ekim 1960.
Şark Ekspres, 4 Nisan 1960.
Yayla Gazetesi, 16 Temmuz 1953.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akbulut, Ö. Ö. (Ekim 2001). Ulusal-Siyaset İlişkisi Bağlamında 1963 Yerel Seçimleri, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 10, 36-60.

Arslan, A. (2007). 1963'ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 1-32.



Arslan, A. (Mayıs 2007). Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Alanya'nın Siyasi Yapısı. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E Dergisi*, (12), 1-17.

Eser, M. (2014). Selçuklular Döneminde Muş ve Çevresi. *Turkish Studies Dergisi*, 9/1. Ss.185-207.

Bilgi, N. (2010). *Cumhuriyet'in İlk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.

Bozkurt N.(2007). Nüfus Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*,33, s.293.

Develioğlu, F. (2008). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Demirbaş, M. (2009, Eylül). Bayezid Sancağında Demografik Durum, *II. Uluslararası Ağrı Dağı Ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, İstanbul.

Gül, A. (2011). Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Genel Bir Bakış, *III. Uluslararası Ağrı Dağı Ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, İstanbul.

Güneş, M. (2013). *Osmanlı Taşra İdaresinin Değişim Sürecinde Kaymakamlık Kurumu (1842-1871)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Halaçoğlu, Y.(1981), Ağrı Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, ss.479- 481

Karataş, Y. (2011). XIX. Yüzyılın sonlarında Bayazıt Sancağı'nın Demografik Yapısına Dair Tespitler, *Tarih Dergisi*, 52 (2), 114.

Karataş, Y. (2011). XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı, *III. Uluslararası Ağrı Dağı Ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, İstanbul.

Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830- 1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kars, Z. (2011). Cumhuriyetin İlk Yıllarından 1940 Yılına Kadar Beyazıt Ve Ağrı İllerinin Eğitim, Sağlık, Bayındırlık, İktisat Ve Sosyal Durumu Üstüne, *III. Uluslararası Ağrı Dağı Ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, İstanbul.

Kaya, F. (2003). Tutak İlçesinde Nüfus Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8 (9), 209-230.

Kaya, F. Karataş, Y. Özgül, İ. (2014). Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkirt Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İctimai Coğrafyası. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (29), 562-572.



- Kaya, F. (2001). *Ağrı Ovası Ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayserili, A. (Ekim 2016). Bin Yıl Işığında Anadolu, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, İstanbul.
- Koç, T. (2009). *Yerel Demokrasi, Katılım ve Yönetişim: Adana Örneği*, Yüksek lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köse, M. (2010). *1927 Nüfus sayımı ve sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Yüksek lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özçelik, F- Tunç, B. (2018). Demokrat Parti Döneminde Ağrı'da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler (1950-1960). *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 7(3), ss.463-477.
- Özkaya Y,(2002), Kaymakam Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, 25 ,ss.84-85.
- Pınar, M. (Sonbahar 2013). Ağrı'da (Karaköse) Demokrat Parti Teşkilatlanması, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 185-206.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*,Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Temurçin, K. (2007). Hamitabat Kazasında Nüfus (1831-1917),*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 45-68.
- Torun, S. F. (2005). *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tozlu, S. (Bahar 2006). Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar II, *Karadeniz Araştırmaları*, 9, 90-110.
- Tunç, B. Aydın, H. (2017) Eleşkirt'in İdari Yapısı ve Nüfusu(1923-1970), *Türk İdare Dergisi*, 485, 813-836.
- Tutar, H. (Ed). (2013). *Ağrı'nın Sosyo-Ekonomik Durumu Ve Uygun Yatırımlar*, Kars: Serhat Kalkınma Ajansı.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Kurumu Genel Müdürlüğü. *1927 Umumi Nüfus Sayımı*, Ankara: Başbakanlık Yayınları.



- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Kurumu Genel Müdürlüğü. (1937). *20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Kurumu Genel Müdürlüğü. (1943). *20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Kurumu Genel Müdürlüğü. (1950). *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1950). *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet Basımevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Kurumu Genel Müdürlüğü. (1951). *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1953). *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*. Ankara: Devlet Basımevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1960). *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Kurumu Genel Müdürlüğü. (1961). *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Kurumu Genel Müdürlüğü. (1963). *23 Ekim 1960 Genel Nüfus sayımı*, Ankara: Başbakanlık Yayınları
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1968). *24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet Basımevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (2007), Dönem:22,Cilt:153, Yasama Yılı:5, Birleşim 89,17. 4. 2007, s.406
- Yıldırım, K. (Mart 2014). *Nuh'un Şehri, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi I. Araştırma Proje Yarışması, Ağrı İli'nin Turizm Potansiyeli*, 35.
- Yıldız, M. Z. (1996). *Patnos'un Şehir Coğrafyası*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum:, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, A.(2006). *Tutak Tarihi I*, Ankara: MLE Organizasyon.
- Yılmaz, A. (2010). *Tutak Tarihi II*, Ankara: Ander-Başarı Yayınları.
- Yurt Ansiklopedisi, (1981). *İl İl Türkiye Dünü, Bugünü, Yarını*, c.I, İstanbul: Anadolu Yayınları.

